

1.01 Izvirni znanstveni članek

930.25:351.746.1(497.4)

Prejeto: 16. 10. 2012

Upravljanje arhivskega gradiva nekdanjih tajnih služb v Republiki Sloveniji¹

TADEJ CANKAR

univ. dipl. zgodovinar, višji svetovalec – arhivist
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
e-pošta: tadej.cankar@gov.si

IZVLEČEK

Slovenija se je pri upravljanju arhivskega gradiva nekdanje tajne politične policije srečala s številnimi izzivi, ki so znani tudi drugim državam s podobno zgodovinsko izkušnjo ter arhivsko zapuščino. Pri reševanju teh izzivov je deloma ubrala posebno pot: značilno je bilo, da ni ustanovila posebne arhivske inštitucije za hrambo ohranjenega gradiva, pač pa je to nalogo zaupala osrednjemu državnemu arhivu. Prav tako hrambe in uporabe gradiva ni regulirala s posebnimi zakoni. Posebnosti ureditve upravljanja arhivske zapuščine tajne službe slovenskega enopartijskega režima so morda povezane z majhno količino ohranjenega gradiva, vsebino ohranjenega gradiva in odsotnostjo lustracije. Ne glede na navidezno količinsko skromnost gradiva pa je tudi Slovenija pri upravljanju gradiva morala odgovoriti na dve ključni vprašanji: ali vsebuje gradivo tajne službe nekdanjega režima varovane podatke, pomembne za zagotavljanje interesov sedanje demokratične države, ter kako uravnotežiti interes javnosti po široki dostopnosti arhivskega gradiva z interesom posameznikov po zaščiti podatkov iz sfere njihove zasebnosti.

KLJUČNE BESEDE: arhivsko gradivo tajnih služb, Uprava Službe državne varnosti, obveščevalna služba, tajna politična policija, tranzicija, lustracija, občutljivi osebni podatki, tajni podatki

ABSTRACT

MANAGING ARCHIVAL RECORDS OF THE FORMER SECRET SERVICES IN THE REPUBLIC OF SLOVENIA

When managing the records of the former secret political police, Slovenia encountered many challenges known to other countries with a similar historical experience and archival legacy. While meeting these challenges, Slovenia partly adopted a special plan which did not anticipate the establishment of a special archival institution for the storage of the preserved material. Instead, this task was entrusted to the Slovenian central state archives. Also, the storage and use of the material were not regulated by particular acts. The particularities of the management of the archival legacy of the secret service of the Slovenian one-party regime might have been related to the small quantity and the content of the records and to the absence of lustration. Regardless of the seemingly modest quantity of material, Slovenia had to respond to two key questions when managing it: 1) Does the material include protected information which is important for the assurance of the interests of the current democratic state, and 2) How can a balance be found between the public interest in broad access to the material and individuals' interest in protecting their privacy?

KEY-WORDS: archival records of the secret services, the State Security Administration, intelligence, secret political police, transition, lustration, sensitive personal data, classified data

¹ Članek predstavlja delno dopolnjeni prevod referata »Managing the Records of the Former Secret Services in the Republic of Slovenia«, ki ga je avtor pripravil za predstavitev na mednarodni konferenci »The Documentation of Communist Security Authorities«, Varšava, oktober 2012.

Uvod

Ohranjeno arhivsko gradivo tajnih služb nekdanjih socialističnih držav Srednje in Vzhodne Evrope predstavlja pomemben vir za preučevanje bližnje zgodovinske izkušnje družb in narodov, ki so v drugi polovici 20. stoletja izkusili takšno obliko vladavine. Čeprav navedeno gradivo gotovo ni edino arhivsko gradivo, ki je pomembno po tej plati – izrazito pomembno je v pogojih enopartijske enovite politične oblasti denimo tudi gradivo osrednjih oblastnih organov ter z njim tesno povezano gradivo najvišjih partijskih forumov – , nam vendarle ponuja možnosti, ki jih drugo gradivo ne more zagotoviti. Ob prikazu podrobnosti sistematičnega, načrtnega in obsežnega kratenja človekovih pravic in svoboščin zagotavlja raziskovalcem možnost preučevanja delovanja nekdanjih totalitarnih političnih režimov, njihovih mehanizmov nadzora, obvladovanja in tudi kaznovanja drugače mislečih posameznikov in družbenih skupin, preučevanja strukture in organizacije ter zlasti metod dela tajnih služb. Raziskovalcem pogosto omogoča tudi nove interpretacije dogodkov iz zgodovine posameznikov, družbe in mednarodnih odnosov. Publicisti in novinarji arhivsko gradivo tajnih služb najpogosteje uporabljajo kot vir za preučevanje preteklosti vplivnih posameznikov, ki so politično in drugače aktivni tudi po spremembi političnega režima. V državah, ki so uvedle katero od oblik preprečevanja političnega in javnega delovanja v preteklem režimu kompromitiranih posameznikov, je ohranjeno arhivsko gradivo nujno tudi za omejevanje njihovega delovanja na nekaterih družbenih področjih. Odveč je poudarjati, da je arhivsko gradivo tajnih političnih policij pomembno zlasti za posameznike, ki so bili predmet bolj ali manj natančne obravnave teh služb: služi jim lahko ne le kot dokazilo o krivicah, ki so se jim zgodile, pač pa jim nudi tudi možnost pojasnitve okoliščin poteka njihove lastne preteklosti. Prav tako je mogoče ob pomoči arhivskega gradiva potrditi zgodbe posameznikov, ki o svojih izkušnjah dolgo niso imeli možnosti spregovoriti – s tem pa oškodovani posamezniki dobijo vsaj nekaj osebnega zadoščenja. Seveda pa sta preučevanje takšnega gradiva in spoznavanje preteklosti, ki ga preučevanje omogoča, pomembni tudi za družbo kot celoto. Čeprav je slišati kot nekoliko obrabljena fraza, je še pomembneje z metodami delovanja nekdanjih tajnih političnih policij in zgodbami o množičnem kršenju pravic in svoboščin posameznikov seznaniti zlasti mlajše generacije. Krepitev demokratičnih standardov in vrednot v družbah z razmeroma šibko tradicijo spoštovanja politične pluralnosti je namreč

izjemnega pomena za nadaljnji notranji razvoj teh družb.

Slovenska izkušnja pri upravljanju ohranjene arhivske zapuščine nekdanje tajne službe izhaja iz podobnih izhodišč, ki so bila značilna za vse države Srednje in Vzhodne Evrope s sorodno bližnjo preteklostjo, hkrati pa je zaradi različnih razlogov, ki bodo podrobneje predstavljeni v nadaljevanju, v marsičem tudi drugačna. Slovenske posebnosti se kažejo predvsem v pravnih podlagah za upravljanje predmetnega arhivskega gradiva, mestu (instituciji) hrambe ter pri prevzemanju gradiva v pristojni arhiv, delno pa tudi v izkušnjah z uporabo arhivskega gradiva in težavah, ki so pri tem nastajale. Enako kot drugod v Srednji in Vzhodni Evropi so tudi v Sloveniji prihodnje ravnanje s predmetnim arhivskim gradivom deloma določale same značilnosti nekdanjih tajnih služb (zlasti v zadnjih fazah njihovega obstoja), predvsem pa način prehoda iz socialistične v demokratično politično ureditev.

Uprava Službe državne varnosti (USDV) in posebnost slovenskega izhoda iz socializma

Ob koncu slovenskega enopartijskega političnega sistema se je njegova tajna služba, ki je bila sicer vpeta v strukturo zvezne tajne službe, imenovala Uprava službe državne varnosti (USDV). Podobno kot njene predhodnice, katerih zasnove so nastale že v obdobju II. svetovne vojne, je bila služba organizirana po sovjetskih zgledih; tega dejstva ni spremenil niti jugoslovanski spor s Sovjetsko zvezo v letu 1948, po katerem so postale druge srednje- in vzhodnoevropske države nasprotnice Jugoslavije, njihove tajne službe pa nasprotnice jugoslovanskih tajnih služb. Enako kot na zvezni ravni (in podobno kot v večini drugih vzhodnoevropskih držav) republiška tajna služba ni tvorila samostojnega ministrstva oziroma sekretariata, pač pa je bila organizacijsko vpeta v republiško notranje ministrstvo.² Čeprav se je njena struktura z leti in reorganizacijami spreminjala, je njena osnovna naloga po prevzemu in utrditvi oblasti komunistične partije (pri katerem so imele obveščevalne in zlasti varnostne službe ključno vlogo) skozi čas ostajala enaka: zaščita in ohranjanje t. i. ustavne ureditve, temelječe na oblasti komunistične

² Ob koncu osemdesetih let je tako Uprava službe državne varnosti predstavljala eno od osmih uprav Republiškega sekretariata za notranje zadeve: preostale so bile pristojne za milico, zatiranje kriminalitete, upravno-pravne zadeve, informatiko, organizacijo in kadre, analitiko in skupne službe. Od skupaj 6971 uslužbencev jih je v Upravi državne varnosti (notranje razdeljeni na 10 oddelkov in 13 regionalnih centrov) delalo 628 (SI AS 1931, šk. 2273).

partije (kasneje preimenovane v Zvezo komunistov). S tem ciljem je nekdanja obveščevalno-varnostna služba opravljala tako notranje naloge (naloge tajne politične policije) kot tudi naloge obveščevalne službe v tujini in protiobveščevalne službe doma – poleg teh pa še nekatere druge, kot so denimo sodelovanje pri varovanju državnih meja ter zaščita in varovanje visokih predstavnikov politične oblasti. Ob želji komunistične partije po obvladovanju vseh družbenih podsistemov je notranja dejavnost pomenila nadzorovanje ter – po potrebi – tudi kaznovanje vseh tistih drugače mislečih posameznikov in organiziranih družbenih skupin, ki so ali bi lahko predstavljali opozicijo obstoječi politični ureditvi. USDV je tudi navzven delovala v duhu ščitenja interesov Ljudske republike Slovenije oziroma Socialistične republike Slovenije, torej tako, kot si je te interese razlagala in predstavljala tedanja politična oblast: to je med drugim pomenilo, da se tudi v tujini ni ukvarjala le z zbiranjem podatkov ter klasičnim obveščevalnim delom, pač pa je v veliki meri spremljala zlasti tiste dejavnike, ki bi lahko imeli pomemben vpliv na družbene in politične razmere v domovini. Ker so od začetka šestdesetih let 20. stoletja jugoslovanske oblasti svojim državljanom omogočale razmerno preprosto odhajanje v zahodnoevropske države (kar je predstavljalo posebnost med socialističnimi državami), se je USDV znašla pred obširno nalogo nadzorovanja številnih kategorij ljudi (zdomcev, različnih povratnikov iz tujine, štipendistov in študentov tujih fundacij in univerz, udeležencev študijskih potovanj in izpopolnjevanj, uslužbencev podružnic slovenskih podjetij v tujini), ki so imeli kakršnekoli stike s tujino. Motiv za to je bila skrb, da bodo državljani v tujini prišli pod vpliv različnih režimov nenaklonjenih skupin in bodo nezaželene ideje obvrtni vnašali v Jugoslavijo, ob tem pa morda postali tudi vir informacij tujih obveščevalnih služb. Ob upoštevanju tega pomisleka so nadzorovali tudi druge skupine ljudi, denimo zakonske pare, pri katerih je eden od zakoncev prihajal iz katere od vzhodnoevropskih socialističnih držav.

Ne glede na dejstvo, da so se v notranjem ustroju slovenske različice socializma izmenjevala obdobja, v katerih je politični režim s pomočjo tajne službe občasno bolj, drugič pa spet manj trdno izvajal svoj nadzor nad državljani, je bilo za nadaljnjo usodo gradiva tajne službe slovenskega socializma posebno pomembno dogajanje v zadnji polovici osemdesetih let. Ob propadanju nekdanjega socialističnega sistema se je Slovenija znašla v posebnih okoliščinah, ki so se v marsičem razlikovale od izkušenj večine drugih srednje- in vzhodnoevropskih držav. Pomembno je bilo predvsem dejstvo, da so se v Sloveniji že raz-

meroma zgodaj organizirale različne civilnodružbene skupine in si vedno bolj odkrito prizadevale za demokratizacijo političnega življenja. Zahtevam po večstrankarstvu in koncu tudi ekonomsko vse bolj neuspešnega socialističnega sistema se je postopno prilagajala tudi politična oblast. Predvsem pa je bilo pomembno, da je Slovenija ob koncu osemdesetih in začetku devetdesetih let izpeljala nacionalno osamosvojitvev ter tako prvič v zgodovini dosegla status neodvisne države. Osamosvajanje je zasenčilo druge nacionalne cilje in je zahtevalo združitev vseh moči naroda. Vanj so se vključili različni deli slovenske družbe, postopno tudi večji del komunistov. V takšnih razmerah, ko je bilo nezadovoljstvo slovenske družbe usmerjeno proti zveznim oblastem, jugoslovanski federaciji in njenemu glavnemu podporniku in simbolu Jugoslovanski ljudski armadi, kljub nekaterim množičnim zborovanjem ni prišlo do »revolucionarnih« dejanj množic, kakršna so bila značilna za nekatere srednje- in vzhodnoevropske države. Značilno je, da – drugače kot denimo v Nemški demokratični republikli in Romuniji – ljudje konec leta 1989 niso izvedli množičnega naskoka na stavbe organov za notranje zadeve, čeprav so med njimi krožile govornice o pospešenem uničevanju arhivskega gradiva USDV.³ Prav tako v Sloveniji ni bila uvedena nobena od oblik lustracije, ki bi omejevala možnost delovanja različnim kategorijam posameznikov (denimo uslužbencem in sodelavcem nekdanje tajne službe) na različnih političnih in javnih funkcijah.⁴

Ob demokratizaciji političnega sistema je prišlo do obsežnega preoblikovanja USDV. Izgubila je naloge politične policije in bila organizacijsko ter kadrovsko preoblikovana v skladu s standardi, ki veljajo za delo obveščevalno-varnostnih služb v demokratičnih državah, a je svoje formalno poimenovanje ohranila do maja 1991. Še naprej pa je opravljala nekatere obveščevalne in protiobveščevalne naloge, pri katerih se je opirala na do tedaj zbrane podatke. Dejstvo, da je bila USDV v delu svojih pristojnosti preoblikovana in ne ukinjena, dokajšen del ohranjenega gradiva pa se je nanašal na njeno obveščevalno delo v tujini ter protiobveščevalno doma, je imelo posledice tudi na arhivskem področju. To se je sčasoma odrazilo zlasti v težavah pri prevzemanju in uporabi dela ohranjenega arhivskega gradiva.

³ Na to kaže tudi nekaj poznejši članek: Gačnik – Lesjak: *Eksekucija policijskih dosjejev*, str. 16–18.

⁴ Delna izjema je bilo le sodstvo (omejitev nadaljnega delovanja sodnikov, ki so s sodbami kršili temeljne človekove pravice in svoboščine). Glej: ZSS, Ur. l. RS št. 19/1994.

Slovenska izkušnja upravljanja arhivskega gradiva USDV – temeljne odločitve

Republika Slovenija se je pri upravljanju arhivskega gradiva, ki je nastalo, bilo prejeta ali zbrano v okviru nekdanje USDV oziroma njenih predhodnic, odločila za nekoliko drugačen pristop kot številne druge srednje- in vzhodnoevropske države. Enako kot druge države Srednje in Vzhodne Evrope, ki so v začetku devetdesetih let 20. stoletja doživele proces politične transformacije, se je tudi slovenska država (in družba) soočila z vprašanjem, kaj storiti z ohranjenim arhivskim gradivom nekdanje politične policije oziroma obveščevalne službe. Slovenski odgovor na to vprašanje je bil v marsičem poseben, saj je izhajal ne le iz že prikazane posebnosti slovenskega prehoda iz socialistične enopartijske ureditve v demokracijo političen sistem, pač pa so nanj verjetno vplivali tudi drugi dejavniki.

Slovenija v zvezi s hrambo in upravljanjem arhivskega gradiva nekdanje USDV ter njenih predhodnic v začetku devetdesetih let 20. stoletja ni ustanovila posebne neodvisne inštitucije, kot so storile Nemčija, Poljska, Češka, Slovaška, Madžarska, Romunija in Bolgarija.⁵ Prav tako za reguliranje vprašanj, povezanih s hrambo in dostopnostjo gradiva, ni sprejela posebnih zakonov. V slovenskem parlamentu je bil sicer podan tudi predlog, da bi arhive nekdanjih represivnih organov uničili, a na srečo ni bil sprejet.⁶ Hramba in upravljanje arhivskega gradiva sta bila aprila 1991 zaupana na novo ustanovljeni notranji organizacijski enoti Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, ki je bila neposredno podrejena tedanjemu ministru za notranje zadeve.⁷ Ker je bilo arhivsko gradivo nekdanje USDV in njenih predhodnic v začetku devetdesetih let večinoma še vedno v hrambi nove slovenske Varnostno-informativne službe (VIS, 1991–1993, kasneje izločena iz Ministrstva za notranje zadeve RS in preoblikovana v vladno službo, Slovensko obveščevalno-varnostno agencijo), je Arhiv Ministrstva za notranje zadeve v naslednjih letih od nje prevzemal zlasti ohranje-

no arhivsko gradivo, ki se je nanašalo na področje notranje problematike (tj. delovanje slovenske tajne službe kot politične policije). Leta 1998 je bila sprejeta še zadnja pomembna odločitev o mestu hrambe gradiva: s sklepom Vlade RS je bil Arhiv Ministrstva za notranje zadeve priključen osrednjemu slovenskemu javnemu arhivu, tj. Arhivu Republike Slovenije.⁸ Ob tem je pomembno poudariti, da so določila tedaj veljavnega splošnega arhivskega zakona⁹ določala, da splošni tridesetletni rok nedostopnosti velja le za tisto javno arhivsko gradivo v arhivih, ki je nastalo po uveljavitvi Ustave Republike Slovenije, razglašene 23. 12. 1991. Z dostopnostjo gradiva javnosti je odpadel tudi eden od razlogov, ki so v nekaterih državah (denimo Nemčiji) pomembno vplivali na ustanovitev posebnih arhivskih inštitucij za hrambo gradiva nekdanjih tajnih policij.

Zakonska ureditev navedenega področja, zlasti pogojev uporabe arhivskega gradiva, je bila vključena v splošna arhivska zakona: sprva v že omenjeni Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, kasneje pa (tudi ob upoštevanju vsebinskih določil Priporočila Sveta Evrope z dne 13. 7. 2000) v Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih.¹⁰ Pomemben je bil tudi leta 1999 sprejeti Zakon o Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji,¹¹ ki je v 55. členu določil, da mora slednja v roku enega leta izročiti Arhivu RS vse ohranjeno gradivo nekdanje USDV, ki ga je SOVA še hranila.

Razlogi, zaradi katerih je bila sprejeta opisana ureditev, avtorju prispevka niso poznani. Morda je na odločitve zakonodajne in izvršne oblasti vplivalo dejstvo, da je v slovenskem primeru ohranjena količina arhivskega gradiva nekdanje tajne službe komunističnega režima – vsaj v primerjavi z drugimi državami – razmeroma majhna (približno 400 tm). Za navedeno dejstvo nedvomno obstaja več razlogov: Slovenija je manjša od večine vzhodnoevropskih držav, kar se je moralo odraziti tudi v celotni količini ustvarjenega gradiva. Prav tako je republiška USDV tako originalne kot (kasneje) kopije arhivskega gradiva pošiljala v center zvezne službe v Beograd. V zvezi s tem velja omeniti, da imajo slovenski arhivisti, ki jim ogled arhivskega gradiva Zvezne uprave državne varnosti doslej kljub leta 2004 ratificiranemu mednarodnemu sporazumu o sukcesiji nekdanje Jugoslavije še ni bil omogočen, pa tudi raziskovalci in druga zainteresirana javnost, precejšnja pričakovanja glede dokumentov, ki se nanašajo na delovanje USDV in

⁵ Poudariti velja, da je Vlada Republike Slovenije leta 2008 sicer ustanovila posebno inštitucijo, Študijski center za narodno spravo (SCNR), ki je namenjena preučevanju izkušenj prebivalcev območja Slovenije s totalitarizmi (fašizem, nacizem, komunizem), ki pa je predvsem raziskovalna in ne arhivska inštitucija (<http://www.scnr.si>).

⁶ Dornik Šubelj: *Primerjava različnih praks*, str. 34.

⁷ Mrvič: *Razvoj in delovanje arhiva za notranje zadeve RS*, str. 3. Pravna podlaga za izročanje arhivskega gradiva tajne službe nekdanjega režima Arhivu Ministrstva za notranje zadeve je bil Zakon o spremembi Zakona o notranjih zadevah (Ur. l. RS, št. 19/91). Omeniti velja, da lahko v literaturi zasledimo tudi zgodnejše datume vzpostavitve Arhiva MNZ.

⁸ Sklep je bil sprejet na 64. seji Vlade RS, 4. 6. 1998.

⁹ ZAGA, Ur. l. RS, št. 20/1997, 65. člen.

¹⁰ ZVDAGA, Ur. l. RS, št. 30/2006.

¹¹ ZSOVA, Ur. l. RS, št. 23/1999.

njenih predhodnic na območju Slovenije. Ne glede na povedano pa je razmeroma majhen obseg gradiva predvsem posledica dejstva, da so bili v času preteklega režima organi za notranje zadeve povsem avtonomni pri odločanju, kateri del njihovega dokumentarnega gradiva bo imel status arhivskega gradiva. Tako je do leta 1990 prihajalo ne le do periodičnih uničevanj, ki jih je ob prelomnih dogodkih spodbujal zlasti strah pred vojaško intervencijo držav Varšavskega pakta, ter dokumentiranih uničevanj, ki so sledila notranjim pretresom v USDV po 4. plenumu Zveze komunistov Jugoslavije (leta 1967 je bilo v republiški USDV uničeno okoli 2/3 arhivskega gradiva),¹² pač pa zlasti obsežnega uničevanja arhivskega gradiva ob koncu leta 1989 in začetku leta 1990. Čeprav še naprej ostaja nepojasnjeno, v kolikšni meri so uničevanje v Sloveniji spodbudili zvezni organi in v kolikšni meri republiški odločevalci, je bilo nedvomno zelo obsežno. Danes lahko arhivisti na podlagi primerjav popisov gradiva, nastalih v različnih časovnih obdobjih, ter s primerjavo originalnih evidenc dokumentarnega gradiva s sezname dejansko izročene gradiva dokaj dobro rekonstruiramo, katero gradivo je bilo uničeno: očitno je, da je bilo v letih 1989 in 1990 (obdobje se ujema z uničevanjem arhivskega gradiva v drugih državah Srednje- in Vzhodne Evrope¹³) uničevano predvsem gradivo s področja notranje problematike, torej gradivo v zvezi z dejansko in morebitno opozicijo režimu. Uničeno gradivo, h kateremu lahko prištejemo tudi številne osebne dosjeje nadzorovanih oseb ter dosjeje sodelavcev in virov, je v veliki meri nastalo v obdobju 1975–1985.

Ne glede na navedene podatke je potrebno poudariti, da Arhiv RS danes razpolaga z dokaj raznolikim gradivom nekdanjih tajnih služb slovenskega socialističnega režima, za katero ne nazadnje v javnosti vlada tudi precejšnje zanimanje. Če lahko rečemo, da zaradi delne ohranjenosti gradiva ni mogoče vedno natančno rekonstruirati osebnih zgodovine posameznikov in podrobnosti njihovih odnosov z nekdanjo USDV, pa omogoča ohranjeno gradivo dobro rekonstrukcijo tako organizacijske strukture in delovnih navodil ter metod dela kot tudi personalne strukture USDV in njenih predhodnic.

Arhiv RS in arhivsko gradivo nekdanje USDV

Arhiv RS, ki danes hrani in upravlja ohranjeno zapuščino tajnih služb slovenskega komunističnega

režima, je osrednji državni arhiv v Republiki Sloveniji. Organizacijsko je podrejen Ministrstvu za kulturo, predstojnika (direktorja) arhiva pa imenuje (ali razreši) vlada na predlog ministra; direktor je ministru tudi odgovoren za svoje delo. Pomembno vlogo pri odločanju o dostopnosti arhivskega gradiva nekdanje tajne službe ima tudi posebno strokovno in posvetovalno telo. Gre za t. i. arhivsko komisijo. Tudi to prav tako kot direktorja na predlog resornega ministra imenuje vlada. Komisija med drugim odloča tudi ob morebitnem dvomu v zvezi z dostopnostjo gradiva nekdanje tajne službe, predvsem pa je pristojna za odločanje o morebitnem skrajšanju roka nedostopnosti navedenega gradiva, ki vsebuje občutljive osebne podatke – ko oceni, da je pomen posamezne raziskave tolikšen, da interes javnosti prevladuje nad varovanimi interesi posameznikov (t.j. zaščito njihovih občutljivih osebnih podatkov).

Arhiv RS hrani vse ohranjeno in predano arhivsko gradivo nekdanjih organov za notranje zadeve¹⁴ (torej tudi gradivo s področja državne varnosti) v okviru svojega Sektorja za varstvo arhivskega gradiva Ministrstva za notranje zadeve in gradiva nekdanjega Zgodovinskega arhiva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije. V sektorju sta združena dva nekdanja t. i. specialna arhiva (Arhiv Ministrstva za notranje zadeve in leta 1990 ukinjeni Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije), ki sta upravljala gradivo, kateremu je poseben pomen pripisoval že nekdanji režim; poseben pomen ima zaradi svoje pričevalnosti o slovenski zgodovinski izkušnji z enopartijskim sistemom tudi danes. Celoten sektor ima zaposlene tri uslužbenke, ki skrbijo zlasti za strokovno obdelavo (popisovanje) gradiva, nudijo pomoč strankam pri naročanju in uporabi arhivskega gradiva ter čitalniški službi pri pripravi gradiva za stranke, posredujejo podatke iz arhivskega gradiva drugim upravnim in sodnim organom ter posameznikom, ki podatke potrebujejo v sodnih in drugih postopkih, sodelujejo v procesu digitalizacije gradiva. Sektor skrbi za približno 1500 tm gradiva: približno 1000 tm je gradiva, ki je nastalo, bilo prejeta ali zbrano pri delu partijskih organov, dobrih 400 tm pa se nanaša na delo nekdanjih organov za notranje zadeve. Večino (3/4) navedene količine predstavlja gradivo državne varnosti, preostalo pa gradivo drugih uprav ministrstva. Poudariti velja, da pri gradivu državne varnosti ne gre samo za gradivo na papirju: velik del zelo pomembnega

¹² Dornik Šubelj: *Arhiv Ministrstva za notranje zadeve*, str. 77.

¹³ Glej primer nekdanje vzhodne Nemčije, Poljske in Romunije v: *The European Network of Official Authorities*, str. 26, 52, 64.

¹⁴ Poudariti velja, da se že od začetka devetdesetih let pojavljajo posamične javne objave delov arhivskega gradiva nekdanjega RSNZ SRS oziroma USDV, ki so očitno v posesti posameznikov in jih Arhiv RS ne hrani.

arhivskega gradiva zlasti iz druge polovice 40. in začetka 50. let 20. stoletja je ohranjen samo v obliki mikrofilmskih kopij (skupaj z drugim gradivom na mikrofilmih približno 2 500 000 posnetkov). Poleg gradiva v papirni in mikrofilmski obliki obsega gradivo tudi videozapise (na filmskem traku in videokasetah (VHS), avdiozapise (magnetofonski trakovi in avdiokasete) ter tudi gradivo, izvirno nastalo v digitalni obliki (elektronska evidenca in elektronska baza dokumentov)). Prav tako je Arhiv RS v zadnjih letih začel digitalizacijo mikrofilmskega in analognega elektronskega arhivskega gradiva nekdanje tajne politične policije: z njo želi pridobiti varnostno kopijo arhivskega gradiva v digitalni obliki, primerni za dolgoročno hrambo; ob tem želi prav tako preprečiti morebitno poškodovanje ter obrabo mikrofilmskih nosilcev s strani uporabnikov arhivskega gradiva, hkrati pa vsaj izbrane sklope dokumentov narediti dostopnejše širši javnosti.

Gradivo, ki ga je pri svojem delu ustvarila, prejela in zbrala nekdanja tajna služba slovenskega enopartijskega režima, se ne nanaša samo na povojni čas. Vključuje pomembno medvojno gradivo – tako gradivo obveščevalnih in varnostnih služb v širši jugoslovanski okvir vpetega slovenskega partizanskega tabora, kot tudi gradivo policijskih, varnostnih in obveščevalnih ter drugih struktur nemških in italijanskih okupacijskih oblasti ter gradivo Slovenskega domobranstva. Solidno je ohranjeno tudi povojno gradivo, povezano s prevzemanjem, utrjevanjem in izvajanjem oblasti. Ohranjenih je tudi približno 4000 osebnih dosjejev (tako jugoslovanskih kot tujih državljanov), prek 45 000 krajših dosjejev (t. i. terenskih preverk posameznikov) in skoraj 80 000 dosjejev emigrantov. Ne glede na obsežna uničenja se precej ohranjenega gradiva nanaša tudi na kasnejše notranje delovanje (spremljanje dejanske in morebitne opozicije doma in v tujini) ter zlasti delovanje USDV na obveščevalnem in protiobveščevalnem področju v 70. in 80. letih 20. stoletja.

Za proces izročanja javnega arhivskega gradiva s strani izročiteljev gradiva (tj. obveščevalno-varnostnih služb demokratične slovenske države) ter njegovega prevzemanja s strani pristojnega javnega arhiva je bila značilna izrazita dolgotrajnost. Razlog počasnosti prevzemanja je izhajal predvsem iz dejstva, da je imel izročitelj zadržke glede izročanja (ter široke dostopnosti) arhivskega gradiva s področja delovanja USDV kot obveščevalne in protiobveščevalne službe. Medtem ko je razmeroma hitro izročal gradivo s področja notranje dejavnosti USDV (tj. dejavnosti politične policije), je trdil, da bi imelo razkritje nekaterih delov gradiva, povezanega z obveščevalnim področjem, lahko različne škodljive posledice tako

za državo kot za posameznike. Prevzemanje oziroma izročanje arhivskega gradiva pristojnemu arhivu se je zaradi navedenih zadržkov raztegnilo na obdobje 1991–2008, ko je bil proces predaje v veliki meri končan. Del gradiva, ki ga je Arhiv RS sicer formalno prevzel, a naj bi bil pod posebnimi pogoji dostopen le za znanstvenoraziskovalno uporabo ter uporabo za pravne namene, pa je bil fizično preseljen v Arhiv RS šele leta 2011.

Zakonodajni okvir upravljanja gradiva nekdanje USDV

V zgodovini upravljanja arhivskega gradiva nekdanje tajne službe je predstavljalo izjemno pomembno spremembo sprejetje (veljavnega) Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih leta 2006. Uporabo predmetnega gradiva regulira predvsem tretji odstavek njegovega 65. člena, ki se sicer ne nanaša le na gradivo nekdanjih tajnih služb. Z namenom zagotovitve širokih možnosti proučevanja značilnosti in delovanja nekdanjega političnega režima predpisuje za vpogled v gradivo nekaterih ustvarjalcev (med njimi tudi USDV) drugačne, manj omejevalne pogoje dostopa, kot sicer veljajo za ostalo arhivsko gradivo.

»(3) Arhivsko gradivo, nastalo pred konstituiranjem Skupščine Republike Slovenije 17. maja 1990, ki se nanaša na nekdanje družbenopolitične organizacije (npr. Zveza komunistov Slovenije, Socialistična zveza delovnega ljudstva, Zveza sindikatov Slovenije, Zveza socialistične mladine Slovenije, Zveza združenj borcev NOV Slovenije, Zveza rezervnih vojaških starešin Slovenije), organe notranjih zadev (npr. policija), pravosodne organe (npr. sodišča, tožilstva, zapori) in obveščevalno varnostne službe, je dostopno brez omejitev, razen arhivskega gradiva, ki vsebuje občutljive osebne podatke, ki so bili pridobljeni s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter se nanašajo na osebe, ki niso bile nosilke javnih funkcij.«

Z navedenim določilom je zakonodajalec odločil o ravni varovanja obeh temeljnih tipov varovanih podatkov, ki jih kot izjemo glede na pravilo splošnega dostopa pozna tudi Priporočilo Sveta Evrope R (2000) 13 z dne 13. 6. 2000: občutljivih osebnih in tajnih podatkov. Zakon je glede slednjih (o prvih bo več govora v naslednjem poglavju) določil, da v arhivskem gradivu taksativno navedenih ustvarjalcev (med drugim tudi v arhivskem gradivu nekdanje tajne službe) ne more biti podatkov, ki bi bili pomembni s stališča zaščite sedanjih interesov slovenske države. Navedeno določilo je pomenilo, da je v Arhivu RS postalo dostopno tisto že prevzeto gradivo, za katero je izročitelj ob prejšnjih predajah zaradi va-

rovanja državnih interesov v skladu s tedaj veljavnim zakonom določil rok nedostopnosti. Večjo težavo je pomenilo dejstvo, da je bil del arhivskega gradiva, ki se je pretežno nanašal na obveščevalno in protiobveščevalno dejavnost tajne službe, po prevzemih s strani Arhiva RS v letu 2004 in 2005 fizično še naprej shranjen na sedežu sedanje slovenske obveščevalne službe ter uporabnikom dostopen po posebnem postopku samo ob izraženem znanstvenem (ali pravnem) interesu. Tu se sprememba zakonodaje v letu 2006 ni ustrezno odrazila v praksi upravljanja gradiva nekdanje tajne službe. Prav tako je bilo leta 2007 ugotovljeno, da sedanja obveščevalna služba ni predala vsega arhivskega gradiva nekdanje USDV iz svoje stalne zbirke dokumentarnega gradiva, čeprav je bila že od leta 1999 zavezana, da to stori. Izvršna oblast je zato izdala poseben podzakonski akt,¹⁵ s katerim je naložila predajo arhivskega gradiva nekdanje USDV in njenih predhodnic Arhivu RS, posebni komisiji pa naložila odločitev o načinu hrambe, varovanju ter dostopnosti predanega gradiva. V letih 2007 in 2008 je bil tako del gradiva (t. i. notranja problematika) prevzet in preseljen v Arhiv RS, del gradiva (pretežno obveščevalna in protiobveščevalna problematika) pa je Arhiv RS po prevzemu hranil v posebnem skladišču na sedežu sedanje slovenske obveščevalne službe, kjer gradivo (razen izjemoma) ni bilo dostopno.

Ob koncu 2010 je prišlo ob ugotovitvi, da del arhivskega gradiva nekdanje USDV ni javno dostopen, do širokega zanimanja javnosti za navedeno problematiko. Politika se ni mogla poenotiti, kateri del je odgovoren za takšno stanje oziroma kdo je v preteklosti povzročil zaprtje dela arhivskega gradiva. Dejstvo je, da sta tedanji koalicija in opozicija v nadaljevanju zavzeli različni stališči glede vprašanja javne dostopnosti spornega dela arhivskega gradiva. Tedaj vladajoča levosredinska vlada je zagovarjala in nato sprejela novelo zakona, ki bi (kolikor bi začela veljati) omogočala nedostopnost dela arhivskega gradiva. Vlada se je pri tem sklicevala na zaščito državnih interesov sedanje slovenske države ter varnost posameznikov. Tedanja opozicija je noveli Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivskih nasprotovala ter zahtevala (v skladu z določilom zakona iz leta 2006) dostopnost vsega arhivskega gradiva nekdanje Uprave službe državne varnosti. Pri tem je poudarjala pravico javnosti do seznanitve z dokumenti, ki bi lahko pomembno pričali o slovenski preteklosti v času nedemokratskega režima. V skladu s slovensko zakonodajo je vložila zahtevo za

referendumsko odločitev o tem vprašanju. Ustavno sodišče – takratna vlada ga je prosila za odločitev o dopustnosti takšnega referenduma – je odločilo, da je referendum mogoče izvesti. Tako so 6. 6. 2011 o vprašanju odprtosti arhivskega gradiva tajne službe nekdanjega režima državljani potem odločali sami. Referendumski rezultat je z 71 odstotki glasov (ob 40-odstotni udeležbi) zavrnil sprejetje novele zakona ter potrdil veljavnost starega določila o splošni dostopnosti (seveda ob predpisani izjemi dela občutljivih osebnih podatkov) iz leta 2006. Tako je bil v nadaljevanju tudi sporni del arhivskega gradiva preseljen v Arhiv RS, kjer so vsi dokumenti, nastali pred 17. 5. 1990, uporabnikom dostopni brez omejitev, ki bi izhajale iz tajnosti podatkov.

Občutljivi osebni podatki in uporaba arhivskega gradiva

Gradivo nekdanje USDV in njenih predhodnic nedvomno sodi med tisto arhivsko gradivo, za katerega vlada v javnosti izjemno zanimanje. Precejšen delež vseh uporabnikov arhivskega gradiva obišče Arhiv RS z namenom uporabe prav tega gradiva. Poleg osebnega interesa (stranke zanima, kakšni dokumenti v zvezi z njimi so ohranjeni v gradivu nekdanje tajne službe) prevladujeta publicistični in znanstvenoraziskovalni. Za uporabo arhivskega gradiva nekdanje tajne službe veljajo splošna določila o uporabi arhivskega gradiva, ki jih predpisujeta že omenjeni Zakon o varovanju dokumentarnega in arhivskega gradiva in Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva.¹⁶ Arhivsko gradivo lahko tako po poprejšnji prijavi uporablja vsaka polnoletna fizična oseba (ob spremstvu mentorja tudi mladolletna) oziroma pooblaščen predstavnik pravne osebe. Zakon nobene družbene skupine posebej ne omejuje pri uporabi gradiva nekdanjih tajnih služb – uporaba denimo ni omejena niti za nekdanje uslužbenke in sodelavce tajnih služb nekdanjega režima kot je to primer v nekaterih drugih državah.¹⁷ Prav tako so pri uporabi povsem izenačeni domači in tuji državljani – slednji predstavljajo dokaj visok delež vseh uporabnikov arhivskega gradiva nekdanje tajne službe. Vsi uporabniki morajo pred začetkom dela obvezno podpisati izjavo, da se zavedajo odgovornosti ob morebitni zlorabi podatkov o zasebnosti posameznikov. Znanstveniki in publicisti imajo v skladu s tretjim odstavkom 66. člena zakona določeno tudi možnost predčasnega vpogleda v sicer nedostopno arhivsko

¹⁵ Uredba o izročanju gradiva nekdanje Službe državne varnosti, Ur. l. RS, št. 50/2007.

¹⁶ UVDOG, Ur. l. RS št. 86/2006.

¹⁷ Glej primer nekdanje Vzhodne Nemčije in Madžarske v: *The European Network of Official Authorities*, str. 34 in 43.

gradivo, ki vsebuje s kršitvijo človekovih pravic pridobljene občutljive osebne podatke posameznikov, ki niso bili nosilci javnih funkcij. Uporabniki imajo možnost vpogleda v gradivo petih tehničnih enot (škatel, kolotov z mikrofilmi) na dan. Ob pregledu gradiva lahko naročijo fotokopije ali digitalne reprodukcije gradiva, prav tako pa lahko gradivo tudi sami fotografirajo: v obeh primeri morajo natančno navesti posamezne dokumente, ki bodo predmet reprodukcije. Fotografiranje v lastni režiji je za zdaj še brezplačno, izdelavo kopij v Arhivu RS pa je treba plačati. Cena je tolikšna, da Arhiv RS lahko pokrije materialne stroške.

Druga možnost, ki jo pogosto uporabijo zlasti žrtve nekdanje tajne službe, je pisno zaprosilo za posredovanje podatkov in morebitnih kopij arhivskih dokumentov po pošti. Prav tako se za pisno pot pridobivanja podatkov iz arhivskega gradiva nekdanje tajne službe odločajo tudi različni upravni organi in sodišča, pa tudi posamezniki, ki podatke potrebujejo za zagotovitev svojih pravnih interesov. V zvezi s tem je treba poudariti, da so arhivisti, zadolženi za gradivo nekdanje tajne službe, v postkomunističnem obdobju s posredovanjem podatkov in dokumentov v številnih sodnih in upravnih postopkih opravili pomembno delo. Čeprav zaradi odsotnosti lustracijske zakonodaje niso opravljali nekaterih nalog, ki so znane njihovim kolegom iz drugih postsocialističnih držav, so sodnim in upravnim organom ter posameznikom posredovali številne podatke, pomembne za popravo krivic, storjenih v preteklosti. Pri tem delu, ki sicer še ni končano, gre zlasti za podatke, pomembne za rehabilitacijo političnih zapornikov, uveljavitev ustreznega statusa žrtev vojnega in povojnega nasilja ter vračilo nacionaliziranega premoženja. Številne pisne poizvedbe se nanašajo tudi na druge postopke (denimo na ugotavljanje državljanskega statusa emigrantov pri podeljevanju slovenskega državljanstva njihovim potomcem).

Pri uporabi arhivskega gradiva pa je bilo seveda vprašanje izvajanja varovanja občutljivih osebnih podatkov tisto, ki zasluži dodatno pozornost. Arhiv RS se – enako velja za vse upravljavce arhivskega gradiva nekdanjih političnih policij – srečuje z dilemo, kako zagotavljati široko dostopnost predmetnega arhivskega gradiva z namenom uresničevanja javnega interesa po razkritju delovanja političnih policij, hkrati pa zaščititi zasebnost žrtev nekdanjega režima. Zakonodajalec je navedeno dilemo skušal rešiti z določilom, navedenim v prejšnjem poglavju (tretji odstavek 65. člena), pri čemer pa so se ob izvajanju zakona pokazale nekatere težave. Občutljivi osebni podatki so v gradivu nekdanje tajne službe varovani drugače kot v drugem arhivskem gradivu. Zakon

določa, da morajo biti varovani samo tisti občutljivi osebni podatki, ki so bili pridobljeni s kršitvijo človekovih pravic (tako pridobljeni podatki so sicer v gradivu nekdanje tajne službe prevladujoči), pa še ti le, če se ne nanašajo na nosilce javnih funkcij. Ker navedeni odstavek ne določa nobenega roka nedostopnosti, je bil v preteklosti smiselno upoštevan še drugi odstavek 65. člena zakona. Pravi, da postane gradivo z občutljivimi osebnimi podatki dostopno deset let po smrti posameznika oziroma 75 let po nastanku gradiva, če datum smrti ni znan. Zakon torej v arhivskem gradivu tajne službe ne varuje občutljivih osebnih podatkov funkcionarjev (navedene skupine sicer natančneje ne opredeljuje), pri tem pa denimo izrecno ne določa tudi splošne dostopnosti občutljivih osebnih podatkov sodelavcev, virov in uslužbencev službe.¹⁸

Pri izvajanju navedenega določila se Arhiv RS srečuje s težavo široke definicije občutljivih osebnih podatkov, ki jo arhivski zakon prenaša iz Zakona o varovanju osebnih podatkov.¹⁹ Jedro težave je v tem, da definicija vključuje tudi podatke o političnem prepričanju. V arhivskem gradivu tajnih političnih policij so podatki o političnem prepričanju posameznikov izjemno pogosti, saj je bila ne nazadnje njena osnovna naloga spremljanje delovanja vse dejanske in potencialne opozicije enopartijskemu političnemu sistemu. V preteklosti je že bilo nekaj pritožb posameznikov, ki so menili, da so bili podatki o njihovem političnem prepričanju neupravičeno razkriti – takšne pritožbe so večinoma povezane s primeri, ko je v gradivu naveden podatek o pozitivnem stališču posameznika do nekdanje politične ureditve.

Arhiv RS je od prevzema prvega gradiva nekdanje tajne službe leta 1998 gradivo posredoval uporabnikom na dva različna načina. V prvem primeru je bilo gradivo dosjejev žrtev nekdanjega režima, ki je bilo seveda praviloma zbrano s kršitvijo človekovih pravic in svoboščin, dostopno le žrtvam samim, deset let po smrti takšne osebe pa tudi drugim upo-

¹⁸ Omeniti je treba še dejstvo, da je arhivsko gradivo, četudi vsebuje občutljive osebne podatke, navedene v tretjem odstavku 65. člena, dostopno vsem posameznikom in inštitucijam, ki takšno gradivo potrebujejo v sodnih in upravnih postopkih (68. člen ZVDAGA).

¹⁹ ZVOB, Ur. l. RS, št. 86/2004, 6. člen. »Občutljivi osebni podatki« so podatki o rasnem, narodnem ali narodnostnem poreklu, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v politični stranki in sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske evidence, ki se vodijo na podlagi zakona, ki ureja prekrške, biometrične značilnosti, če je z njihovo uporabo mogoče določiti posameznika v zvezi s kakšno od prej navedenih okoliščin (2. člen ZVDAGA).

rabnikom. Tem je bilo dostopno tudi v primeru, da jih je za vpogled pisno pooblastil subjekt dosjeja. Preostalo gradivo (zadeve, razna poročila, analize) je bilo po podpisu izjave o varovanju občutljivih osebnih podatkov dostopno vsem uporabnikom. Uslužbenci Arhiva gradiva niso pregledovali in ugotavljali, ali vsebuje občutljive osebne podatke, ampak so se uporabniki s podpisom posebne izjave zavezali, da takšnih podatkov ne bodo zlorabljali. Drug režim dostopnosti in uporabe je vključeval anonimizacijo arhivskega gradiva z občutljivimi osebnimi podatki. Arhivsko gradivo, ki ga je uporabnik želel uporabiti, je bilo prej pregledano, hkrati pa sta bila ob ugotovitvi načina pridobitve občutljivih osebnih podatkov iz drugega gradiva ter uradnih registrov prebivalstva ugotovljena še funkcija in podatek o morebitni smrti posameznika. V nadaljevanju so bili na kopijah arhivskega gradiva prekriti vsi občutljivi osebni podatki, za katere je veljal prej opisani (zakonsko določen) režim posebnega varstva. Takšno delo je bilo zaradi množice posameznikov, ki so v gradivu omenjeni, ter zelo obsežnega povpraševanja uporabnikov arhivskega gradiva, za arhiviste precej težavno. Delo je dodatno oteževalo še dejstvo, da so občutljivi osebni podatki v takšnem arhivskem gradivu navedeni na zelo različne načine, zato je potrebno glede dostopnosti podatkov vedno natančno presoditi vsak primer posebej.

Ob pogledu v preteklost lahko ugotovimo, da so bila mnenja o tem, koliko je zagotavljanje varovanja občutljivih osebnih podatkov stvar Arhiva, koliko pa obveznost uporabnika arhivskega gradiva, občasno različna. Kljub temu se je Arhiv RS v preteklosti nedvomno trudil poiskati optimalno rešitev in uravnotežiti interese posameznikov in javnosti, pri tem pa je sodeloval s pristojnimi organi v Republiki Sloveniji, zlasti Informacijskim pooblaščenecem in Varuhom človekovih pravic. Kljub dolgemu obdobju veljave sedanjega zakona je šele od začetka leta 2013 pogostejše upoštevanje zakonskega določila, ki tehtanje obeh interesov ob izkazanem publicističnem ali znanstvenem namenu uporabe gradiva prepušča arhivski komisiji. O dostopu do sicer nedostopnega gradiva (oziroma skrajšanju rokov nedostopnosti) kot zakonsko pristojen organ tako odloča arhivska komisija (tretji odstavek 66. člena).

Sklep

Ob koncu velja opozoriti še na nekaj poudarkov v zvezi s pričakovanji javnosti. Kot je bilo prikazano, je družba v Sloveniji dobila edinstveno možnost, da

se o dostopnosti arhivskega gradiva nekdanje tajne službe izreče celo na referendumu, na njem pa se je nedvoumno opredelila v prid večji odprtosti. Velikim pričakovanjem, ki jih posamezniki gojijo pred obiskom arhivskih prostorov, pa Arhiv RS ne more vedno ustreči: žrtvam mora pogosto pojasniti, da jim dosjeja, ki ga je o njih vodila nekdanja tajna politična policija, ne more posredovati, saj ga od izročitelja ni prevzel in je – tako kot 4/5 vseh odprtih dosjejev – domnevno uničen. Glede na osebno zgodovino žrtev nekdanjega režima je razumljivo, da jih vsaj del sprejme takšno pojasnilo z negodovanjem ter prepričanjem, da so jim ponovno kršene človekove pravice. Prav tako je Arhiv v preteklosti težko zadostil željam raziskovalcev in publicistov, ki so želeli vpogledati v večje količine gradiva, ob tem pa so jih motili razmeroma dolgi roki, v katerih so arhivisti pregledovali gradivo in v njem anonimizirali občutljive osebne podatke. Nekateri raziskovalci so tudi težko sprejemali obstoječo zakonsko ureditev, po kateri ni dovoljeno kopirati celotnih škatel in drugih tehničnih enot gradiva. Na splošno velja, da javnost morda bolj kot žrtve zanimajo sodelavci nekdanje tajne službe, seveda toliko bolj, če gre za politično ali javno aktivne posameznike. Ker Arhiv RS nima dosjejev sodelavcev in virov tajne službe (ti so domnevno uničeni), so takšni podatki, ki pogosto zelo razburijo javno mnenje, odkriti predvsem ob pregledovanju ohranjenih zadev ter osebnih dosjejev drugih oseb. Pri tem je značilno, da se slovenska družba, ki že sicer ostaja močno razklana v oceni slovenske izkušnje s socializmom, različno opredeljuje do posledic takšnih razkritij za nadaljnje delovanje posameznikov. Hkrati javnost večinoma zelo slabo razlikuje med različnimi oblikami sodelovanja z nekdanjo tajno službo (zlasti med registriranimi sodelavci in viri informacij), prav tako pa pogosto ne upošteva dovolj dejstva, da so bili posamezniki neredko prisiljeni v sodelovanje.

Ne glede na navedene težave, ki izhajajo predvsem iz pomanjkljive ohranjenosti arhivskega gradiva nekdanje slovenske tajne službe, pa je preostanek gradiva v zadnjih dvajsetih letih nedvomno odigral pomembno vlogo. Tako je ne le deloma omogočal popravo storjenih krivic, ampak predvsem tudi spodbujal javne razprave o preteklosti. Ker gre zlasti v slednjem primeru za nikoli povsem dokončan proces, lahko pričakujemo, da bo ohranjeno arhivsko gradivo nekdanje USDV tudi v prihodnje predmet dokajšnjega javnega zanimanja.

Viri in literatura

ViriArhiv Republike Slovenije

- SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, šk. 2273

Internet

<http://www.scnr.si>

Časopisi

Gačnik, Mija – Lesjak, Miran: Eksekucija policijskih dosjejev (Stara oblast je za seboj zabrisala vse sledove). V: *Mladina*, 11. 5. 1990, str. 16–18.

Tiskani viri

Zakon o spremembi Zakona o notranjih zadevah (Ur. l. RS, št. 19/1991)

Zakon o sodniški službi (ZSS): Ur. l. RS, št. 19/1994

Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (ZAGA): Ur. l. RS, št. 20/1997

Zakon o Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji (ZSOVA): Ur. l. RS, št. 23/1999

Zakon o varovanju osebnih podatkov (ZVOP): Ur. l. RS, št. 86/2004

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA): Ur. l. RS, št. 30/2006

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (UVDAG): Ur. l. RS, št. 86/2006

Uredba o izročanju gradiva nekdanje Službe državne varnosti (Ur. l. RS, št. 50/2007)

Literatura

Dornik Šubelj, Ljuba: Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije. V: *Zbornik 21. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Koper 2003* (ur. Mija Mravlja in Andrej Nared). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2003, str. 76–79.

Dornik Šubelj, Ljuba: Primerjava različnih praks med tujimi in slovenskimi arhivi. V: *Zbornik 25. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Ptuj 2011* (ur. Zdenka Bonin in Marjan Vogrin). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 32–37.

Mrvič, Irena: Razvoj in delovanje arhiva za notranje zadeve RS. V: *Arhivi XVII* (1994), št. 1–2, str. 1–3.

The European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files. A Reader on their Le-

gal Foundations, Structures and Activities (ur. Reiner Schiller-Dickhut, Bert Rosentahl). Berlin 2009.

Zusammenfassung**DIE BETREUUNG DES ARCHIVMATERIALS DER EHEMALIGEN GEHEIMDIENSTE IN DER REPUBLIK SLOWENIEN**

Die Republik Slowenien ging bei der Betreuung des Archivmaterials der Geheimdienste des slowenischen Einparteienregimes und den Möglichkeiten, die diese auf dem Gebiet der Konfrontation mit der Vergangenheit bietet, auf eine Weise vor, die von den vorherrschenden Lösungen in anderen mitteleuropäischen Staaten etwas abweicht. Die Ausgestaltung der Sonderlösungen wurde vermutlich teilweise von der relativ geringen Menge der erhaltenen Archivalien, von deren Struktur und der Spezifik des slowenischen Übergangs vom Einparteienregime zum demokratischen politischen System beeinflusst. Slowenien rief im Unterschied zu Deutschland, Polen, Tschechien, Slowakei, Ungarn, Rumänien und Bulgarien keine eigene archivische Institution ins Leben, die neben der Aufbewahrung und Betreuung des Archivmaterials auch für andere Aspekte der Konfrontation (Forschung, Bildung, Publizierung) der slowenischen Gesellschaft mit ihrer jüngeren Geschichte sorgen würde. Slowenien vertraute das erhaltene Archivgut – ähnlich wie die baltischen Staaten – dem zentralen öffentlichen Archiv an, d. h. dem Archiv der Republik Slowenien. Gleichfalls wurden in Slowenien zur genauen Regelung der einzelnen Fragen keine speziellen Gesetze und Rechtsverordnungen erlassen, wie dies in einigen anderen Staaten der Fall war. Die konkreten Bestimmungen sind in der allgemeinen Archivgesetzgebung enthalten und dabei relativ kurz gefasst und deshalb vor allem auf dem Gebiet der Zugänglichkeit und Verwendung teilweise unklar bzw. ungenau. Eine slowenische Besonderheit stellt auch die Tatsache dar, dass sich unter dem erhaltenen Archivmaterial des ehemaligen Geheimdienstes bzw. der Staatspolizei keine Dokumente befinden, die aufgrund des Schutzes der gegenwärtigen Interessen des slowenischen Staates nicht zugänglich wären (sog. Geheimdokumente). Eine solche Möglichkeit schließt das slowenische Gesetz, das von den Staatsbürgern auf einer Volksbefragung bestätigt wurde, ausdrücklich aus. Trotzdem führte der Gesetzgeber ein System ein, das ungeachtet einiger Unterschiede in den allgemeinen Merkmalen mit den Lösungen

anderer Staaten vergleichbar ist. Dies gilt vor allem für die Zugangsbeschränkungen des Archivmaterials mit einigen sensiblen Personalien und für die Regelung des Sonderzugangs zu sonst nicht zugänglichen

Archivalien im Falle eines rechtlichen Interesses oder eines wissenschaftlichen bzw. publizistischen Zwecks der Verwendung des Archivmaterials.

Naslovnica koledarja za leto 1587
(AS 1073, Zbirka rokopisov, 100r, Koledar ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja).